

Oxirrinc (el Bahnasa, Mínia, Egipte): nous descobriments i novetats. Campanya del 2009

JOSEP PADRÓ, HASSAN AMER, JORDI CAMPILLO, NÚRIA CASTELLANO, DOLORS CODINA, MARGUERITE ERROUX-MORFIN, JOSÉ JAVIER MARTÍNEZ, MAITE MASCORT, ESTHER PONS

INTRODUCCIÓ

Les darreres campanyes de treballs arqueològics que ha fet la Missió Arqueològica d'Oxirrinc han tingut un seguit d'objectius prioritaris: la continuació de l'estudi de les tombes de la Necròpolis Alta; la continuació de l'estudi de l'urbanisme i de diverses construccions de culte o d'habitatges localitzats; la realització de treballs d'emergència ocasionats per l'actuació de furtius als voltants de la ciutat i que han de permetre delimitar amb precisió l'extensió del jaciment arqueològic, i la restauració i consolidació dels monuments trobats en el curs dels nostres treballs. En aquesta comunicació, donarem compte només del primer i del tercer dels objectius enumerats.¹

La notícia sobre les excavacions al sector 26 de la Necròpolis Alta ha estat redactada per Esther Pons; la del sector 2B ho ha estat sota la responsabilitat de Hassan Amer, José Javier Martínez i Jordi Campillo; la del sector 2D, per Núria Castellano i Dolors Codina; i, per últim la de l'eremitori copte al nord de la ciutat, per Maite Mascort i Marguerite Erroux-Morfin. El conjunt del text ha estat revisat pel director de la Missió,

1. Padró J., Amer H., Castellano N., Erroux-Morfin M., Mangado L., Martínez J., Mascort M., Pons E., Rodríguez N., Subías E. "Memòria provisional dels treballs arqueològics realitzats al jaciment d'Oxirrinc (al Bahnasa, Mínia) durant la campanya de 2007". *Nilus* 16, p.5-14; Padró J., Amer H., Castellano N., Codina D., Erroux-Morfin M., Mangado L., Martínez J., Mascort M., Pons E., Saura M., Subías E. "Memòria provisional dels treballs arqueològics realitzats al jaciment d'Oxirrinc (al Bahnasa, Mínia) durant la campanya de 2008" *Nilus*, 17, p. 3-16; Algorri, E. "Informe preliminar. Obras subsidiarias de la excavación arqueológica, campaña de 2008". *Nilus* 17, p.17-23; Padró J., Algorri E., Amer H., Campillo J., Castellano N., Codina D., Erroux-Morfin M., Mangado L., Martínez J., Mascort M., Pons E., Subías E. "Memòria provisional dels treballs arqueològics realitzats al jaciment d'Oxirrinc (al Bahnasa, Mínia) durant la campanya de 2009". *Nilus* 18, p.3-26; Burgaya, B., Xarrié, R. "Revisió de 5 anys de restauracions a Oxirrinc. Les tasques de la campanya de 2009." *Nilus*, 18, p. 27-29.

Josep Padró. Cal tenir en compte, en tot cas, que es tracta de treballs en curs i que les conclusions que expressem en aquest text cal considerar-les provisionals.

Les darreres campanyes de la Missió han comptat amb la col·laboració de les institucions següents: el Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, la Universitat de Barcelona, la Universitat Rovira i Virgili i l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, entitats que han signat un conveni per a la potenciació de les excavacions d'Oxirrinc; també cal esmentar el Ministerio de Cultura, el Consell Superior d'Antiguitats d'Egipte, la Universitat del Caire i la Université Paul-Valéry-Montpellier III; i, per últim, però també la primera, la Societat Catalana d'Egiptologia.

DARRERES TROBALLES AL JACIMENT ARQUEOLÒGIC D'OXIRRINC (EL BAHNASA), EGIPTE. CAMPANYES 2008-2009. SECTOR 26 ²

El jaciment arqueològic d'Oxirrinc (el Bahnsa), es troba a uns 190 km al sud del Caire, al districte de Mínia.

En la campanya de l'any 2008 (octubre - desembre), es va començar a excavar un nou sector de la Necròpolis Alta, el qual hem anomenat sector 26, i que es troba a l'àrea SE d'aquesta Necròpolis.

En els estrats superiors d'aquest sector s'hi van localitzar diverses estances construïdes en tovet gris i vermellós, que pertanyien al període copte o cristià - bizantí. Les habitacions conservaven únicament part de les parets, si bé una d'aquestes, la més gran (Hab. A), encara tenia l'arrencament d'una volta. Al seu interior hi vam trobar alguns cossos, clarament cristians, amb el cap a l'oest i els peus a l'est, amb les mans sobre la pelvis i extremament pobres, pel que fa a aixovar funerari, com a molt algun fragment de ceràmica, o alguna moneda de bronze en molt mal estat de conservació. És molt probable que aquesta habitació servís en algun moment de capella.

Sota aquestes estances s'han descobert quatre tombes del període ptolemaic i romà.

Totes tenen el sostre en forma de volta, han estat construïdes amb blocs de pedra d'uns 40-44/20-25 cm, tot i que només una ha estat trobada completa i precintada.

Durant la campanya de 2008, es van trobar les tombes números 18-20,³ mentre que la tomba número 21 va ser trobada el 2009.

La tomba número 18, consta de dues habitacions o cambres funeràries (3,35x2,65 m, aproximadament), unides entre si per un estret passadís interior. L'entrada, per l'est, es fa a través de l'habitació 1 i per mitjà d'una escala amb cinc graons de pedra. Al lateral esquerre de l'entrada, hi havia una àmfora tipus Egloff (segles I-II dC). Per desgràcia, aquesta tomba havia estat saquejada completament i ja no conservava ni part de les parets ni part del sostre, tot i que, de manera especial l'habitació número 1 ens proporcionaria una troballa bastant interessant.

2. Les persones següents han col·laborat en els treballs en aquest sector: Dr. J. Padró Parcerisa (director de la Missió), Hassan Amer (arqueòleg), M. Erroux-Morfin (lingüista), M. Saura (arqueòloga), A. López (topògraf), B. Burgaya (restaurador), E. Algorri (restaurador), A. Perraud (especialista en mòmies).

3. *Nilus* 17 (2008) 3-16. Pons E. "News from the Archaeological Site of Oxyrhynchus (El-Bahnsa) Egypt". A: *Achievements and problems of Modern Egyptology. International Conference, Moscow September-October 2009*, (en premsa).

Figura 1. Representació de la deessa Nut

La zona del sostre que es conservava presenta una decoració pintada d'una part del cos de la deessa Nut nua, en concret, des dels peus fins a la panxa. Aquesta imatge té una iconografia peculiar, ja que la panxa té un aspecte arrodonit, imitant la forma del sol. Al pubis apareix el déu Khepri en forma d'escarabeu alat, sortint del seu úter, quan comença a sortir el sol. Aquesta imatge està emmarcada en una doble sanefa en forma d'ones (Fig. 1).

Hi ha moltes imatges de Nut, nua empassant-se el disc solar, i fins i tot, vestida, tant en els sostres de les tombes com en l'interior de les caixes dels sarcòfags, però res similar a aquesta representació amb la panxa arrodonida.

La paret oest d'aquesta habitació també conserva part d'una representació pictòrica, en la qual es mostra, en una doble imatge, el difunt oferint una gerra de libació, un encenser i una taula amb ofrenes al déu Osiris entronitzat (Fig. 2).

Per desgràcia, ens falta el cap i el tocat d'Osiris, i quasi tota la representació de la part esquerra de la paret, en la qual només es conserva la meitat del difunt i alguna part del tron d'Osiris.

Durant la neteja d'aquesta habitació, que estava coberta de terra i fragments de pedra pertanyents a les parets i al sostre, ens trobem amb nombrosos fragments decorats, entre els quals cal destacar la mà de Nut subjectant part del disc solar abans d'"empassar-se'l" en arribar la nit, i el peix oxirrinc, símbol sagrat d'aquesta ciutat, i que molt

Figura 2. Oferent davant d'Osiris

probablement estava situat a la paret oest, i en concret, a la part superior d'ambdues imatges idèntiques (Fig. 3).

L'any 1984, es van localitzar a les parets de la tomba número 3 de la Necròpolis Alta, unes pintures d'època romana molt similars a les trobades en aquesta tomba, tot i que d'aspecte una mica més simple.⁴

A l'habitació 2, s'hi va trobar únicament un sarcòfag de pedra saquejat amb la tapa fragmentada, amb una inscripció en grec que deia "de Polideuces", i en l'interior de la qual hi havia un cos molt destrossat.

La tomba 19, l'única que va ser trobada sencera i precintada, té la seva entrada pel nord, a través d'un pou construït amb lloses de pedra, d'uns 3 m de longitud i uns 60 cm d'ample. Consta d'una sola cambra funerària de 5,20 m de longitud i 2,30 d'ample.

A la paret sud de l'exterior d'aquesta cambra funerària hi vam trobar un dipòsit de fundació format per nombroses àmfores tipus Egloff, similars a la trobada a l'entrada de la tomba número 18.

4. Padró J., amb la col·laboració d'Amer H., Castellano N., Erroux-Morfin M., Hamza, González, L., M., Martínez J., Mascort M., Pons E., Piedrafita, C., i Subías E. *Oxyrhynchos I. Fouilles Archéologiques à El-Bahnasa (1982-2005)*, Barcelona, 2006, p. 20-21 (Nova Studia Aegyptiaca; III); Erroux-Morfin, M. "L'oxyrhynque". A: *Un site de fouilles en devenir. Colloque de Cabestany. Avril 2007*, Barcelona, 2008, p. 125- 134 (Nova Studia Aegyptiaca; IV); *Nilus* 17 (2008), cit.; Pons, a *Achievements and problems*, cit. (en premsa).

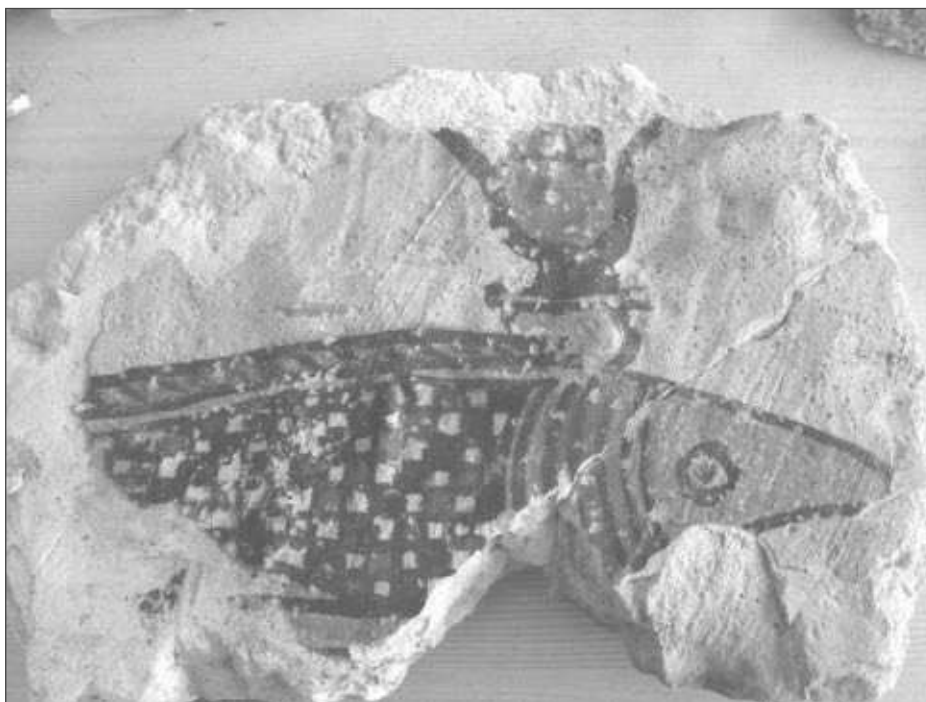

Figura 3. Representació del peix oxirrinc

Després de la neteja del pou, que estava totalment cobert de sorra, es va trobar la porta d'accés a la cambra. L'interior d'aquesta albergava nombroses mòmies amuntegades, unes sobre de les altres, tant d'adults com de nens. Totes aquelles, que la vista ens permetia veure, estaven embolicades amb embenatges amb decoració romboïdal, típica del món romà (Fig. 4).

A més, algunes presentaven cartonatges amb el rostre del difunt i representacions pictòriques zoomorfes i antropomorfes.

L'estat de conservació de totes elles era bastant dolent, malgrat que algunes semblaven senceres. L'especialista en mòmies, Annie Perraud, n'ha pogut estudiar tres i ha determinat que dos són homes i la tercera, una dona.

No sabem si hi ha objectes a la cambra funerària, ja que per desgràcia, i donat que les mòmies ocupen tota l'habitació, no s'ha pogut accedir a l'interior d'aquesta, però el que és més lògic és pensar que les mòmies van acompanyades d'aixovar funerari. Únicament hem trobat al costat del cap de la primera mòmia un bol de ceràmica, l'interior del qual conservava encara restes de productes utilitzats en el procés de la momificació.

En un primer moment, es va plantejar la possibilitat de treure les mòmies, però donat que l'única sortida és l'estret pou, i que a més, avui en dia no es disposa d'un magatzem adequat per a la conservació correcta de totes aquestes mòmies, s'ha decidit deixar-les a la tomba, mentre es du a terme un ambiciós projecte per al seu futur estudi i lloc de conservació.

Figura 4. Conjunt de mòmies a l'interior de la tomba 19

La tomba número 20 estava pràcticament destruïda, però en el seu interior s'hi van trobar nombrosos cossos cristians, amb el cap mirant a l'oest i els peus cap a l'est, amb les mans sobre la pelvis i sense aixovar funerari, cosa que posa en evidència que les estances superiors de tovot d'època copta es van construir a l'empara de les tombes de pedra, d'època anterior, per poder reutilitzar d'aquesta manera tot l'àmbit funerari d'època ptolemaica i romana.

La tomba número 21 es troba situada al NE d'aquesta última tomba. Consta de dues habitacions que es comuniquen entre elles a través d'una porta. L'habitació 1, una mica més petita que l'habitació 2, conserva tota la paret oest, i part del sostre de volta i de les parets nord i sud.

La paret oest presenta una decoració en relleu de tres personatges: Isis, Osiris i l'oferent (Fig. 5).

Osiris, d'aspecte momiforme, apareix assegut, mirant cap a la dreta, tocat amb corona i subjectant amb els braços creuats el ceptre i el flagell. Conserva restes de policromia i color daurat al rostre i a la corona.

Isis apareix dreta, en actitud de marxa, mirant cap a la dreta, amb els braços aixecats (un més amunt que l'altre), vestint una túnica per sobre dels turmells. S'intueix la corona d'uraeus, encara que no es distingeixen ni la part superior d'aquesta, ni el rostre.

Figura 5. Representació d'Isis, Osiris i oferent

L'ofert se'ns mostra dret, en actitud de marxa, mirant cap a l'esquerra, és a dir, cap a Osiris. El braç esquerre està enganxat al cos, mentre que el braç dret el té una mica aixecat, i amb la seva mà sosté una bossa (ofrena a Osiris).

Crida l'atenció que la part superior dels tres personatges, és a dir, els caps i els tocats, és de bastant millor qualitat que la resta del cos d'aquests. Fa la sensació que els cossos s'han tallat amb posterioritat, i que s'ha intentat fer-los proporcionats al cap, però sense aconseguir-ho del tot. També sembla que el tipus de pedres és una mica diferent.

El sostre de l'habitació conserva també restes de policromia, encara que aquestes són molt escasses. S'aprecia un ull, i potser uns braços i les mans d'un personatge. És possible que es tracti de la deessa del cel, Nut, tal com és costum en aquesta època.

Les parets nord i sud presenten una decoració pintada en bastant mal estat de conservació. A la paret nord s'hi distingeixen dos personatges mirant cap a l'exterior de l'habitació (inusual), és a dir, cap a l'habitació 2 d'aquesta tomba. Per una banda, hi ha un personatge masculí amb un tocat voluminós, tot i que només es pot distingir el cap d'un animal (gasela?). Amb la mà dreta sosté un ceptre.

El segon personatge, representa el déu Anubis, amb cap de xacal i cos humà. Està pintat de color blau-verd i delineat en negre.

La paret sud mostra el déu Tot dret, sostenint amb les seves mans una tauleta d'escriure i un càmam, i darrere d'ell, la imatge d'una sacerdotessa en molt mal estat de conservació.

Pel que fa a la porta que separa ambdues habitacions, té als murs que donen a l'habitació 2⁵ una decoració pintada doble i similar. Es distingeix un personatge, dret, mirant cap a l'esquerra, en actitud de marxa i vestint un faldellí. Davant d'ell hi ha una porta de color vermellós i dues serps apotropaiques (Fig. 6).

A la paret nord hi ha una sèrie de grafit, molt poc delimitats: imatge d'Horus-falcó, cap d'Horus-falcó, un peix, i al seu costat, un vaixell.

Dins d'aquesta habitació, s'hi han trobat nombrosos cossos amuntegats i disposats de manera desendreçada, d'època cristiano-bizantina, així com restes de cultura material, també d'aquesta època, entre les quals destaquen 4 cistells de ceràmica amb decoració de flor de lotus a la base exterior.

És evident, que aquesta tomba també va ser utilitzada posteriorment per coptes, fet que reafirma encara més la idea, abans mencionada, que aquests van aixecar tot un conjunt d'estances de tovot, a l'empara d'aquestes tombes de pedra, amb un caràcter clarament funerari.

Figura 6. Vista de tomba 21 amb representacions pictòriques

5. Pràcticament ha perdut tot el sostre amb volta.

Independentment d'aquestes tombes, també s'ha trobat al nord de la tomba 20, un pou de més de 4 m de profunditat, amb les parets construïdes amb tovot i blocs de pedres d'aspecte rectangular. Després de retirar la sorra que ho cobria s'ha vist que en el fons hi havia dues lloses de pedra, que de moment no han estat retirades a l'espera de la propera campanya.⁶

Al costat d'aquest pou s'ha trobat una cripta cristiana construïda amb tovot i de sostre de volta, l'interior de la qual conté nombrosos cossos.⁷

SECTOR 2B DE LA NECRÒPOLIS ALTA D'OXIRRINC.

Un cop s'ha completat l'excavació i documentació de la Casa Funerària (Fig. 7) s'ha procedit a excavar estratigràficament els nivells inferiors del sector 2B. En aquest espai ja teníem constància de l'existència de, com a mínim, dues tombes de cronologia més antiga, les tombes 11 i 12. Per tant, l'excavació en profunditat del sector ens havia de permetre, a priori, testimoniar la presència d'estructures i d'enterraments corresponents a èpoques anteriors a la Casa Funerària, com així ha estat.

Figura 7. Vista general de la Casa Funerària prèvia a la intervenció de 2009

6. En la campanya de l'any 2010 es continuarà amb el treball al pou per determinar, no només el que hi ha al seu interior, sinó també, quina era la seva funció.

7. Pendent d'estudi.

La campanya de 1992 va provar la presència de l'anomenada tomba 11 i fins i tot durant les campanyes de l'any 1993 i 1999 ja es va poder intervenir parcialment en una de les seves cambres, concretament la cambra 1.

La tomba 11 estava construïda a partir de blocs de calcària de mida mitjana lligats amb morter de calç. Disposa d'una escala que comunica l'exterior amb un rebedor o distribuïdor de forma quadrangular i des d'allà s'accedeix a les tres cambres disposades en forma d'estrella: la ja esmentada cambra 1 a l'oest, la cambra 2 oberta al nord i la cambra 3, al sud. La coberta de les estances va ser solucionada amb un sistema de voltes de canó, com ho demostren alguns dels arrencaments de les voltes que encara s'han conservat, mentre que pel distribuïdor l'opció adoptada havia de ser en forma de petita cúpula.

La cambra 1 de la tomba 11 és de planta rectangular i s'orienta est-oest. A la part més occidental s'obren dues habitacions més petites en la mateixa orientació i que encara conserven la coberta en volta. A la cambra principal s'han exhumat tres sarcòfags, dos d'antropomorfs d'una sola peça, un dels quals ocupat per les mòmies superposades d'un home i una dona, i un de rectangular, construït a partir de blocs tallats. En els murs de la cambra 1 hi ha diversos grafitis incisos, entre els quals destaquem el d'un cavaller amb una palma, un compost de diversos cercles concèntrics i una inscripció en caràcters grecs, datada al segle II dC. També hem localitzat un grafit en pintura negra amb escriptura grega. (Fig. 8)

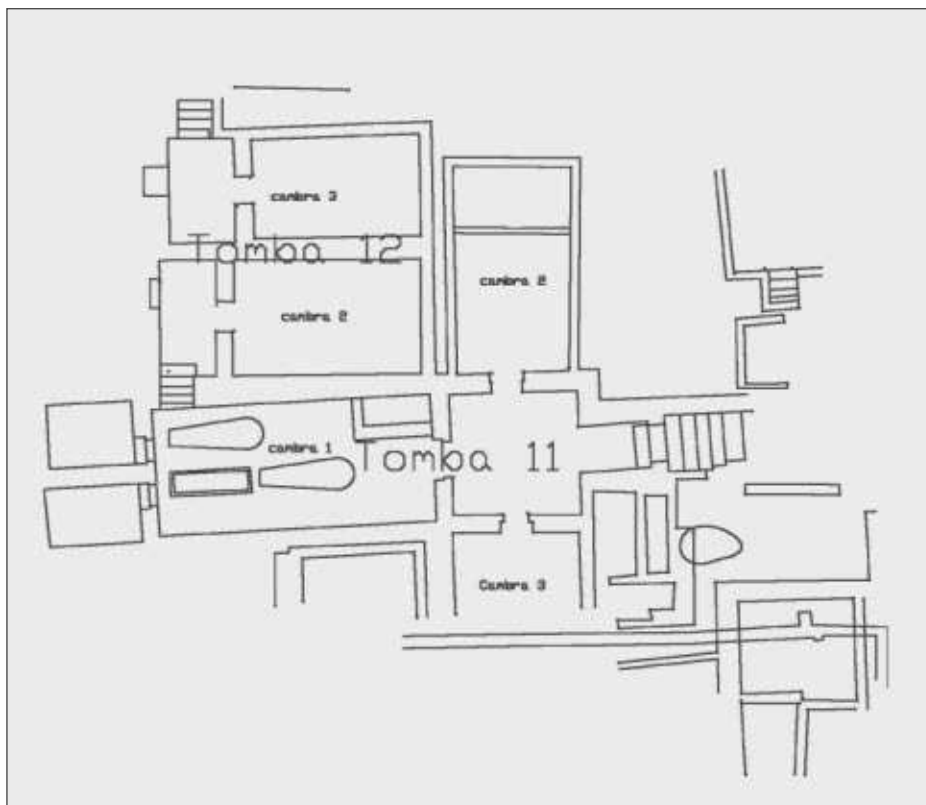

Figura 8. Planta general de l'excavació

Figura 9. Detall d'una de las mògies situada al distribuïdor en la que s'aprecia el ram que acredita al difunt com a Maa Herw-el justificat

Pel que fa als materials exhumats a la Cambra 1 i al distribuïdor destaquem la gran concentració de mògies amb cartonatges de tipologia romana. En la major part dels casos les mògies apareixen en mal estat de conservació, disposades de forma aleatòria i barrejades amb l'enderroc de la tomba. Igualment, entre el sediment van aparèixer fragments de cartonatges i fins i tot algun element litúrgic com és el cas d'una taula d'ofrenes. Tot plegat denota que el sepulcre va ser sotmès a una forta espoliació en èpoques més recents. (Fig. 9)

La cambra 2 té les mateixes característiques constructives que la cambra 1 si bé s'orienta nord-sud a partir del distribuïdor. Els materials exhumats en aquesta cambra mostren les mateixes peculiaritats, tant tipològiques com d'ubicació de la resta dels excavats en el conjunt de la tomba; és a dir, parlem de mògies amb cartonatges d'estil romà, disperses de forma irregular arreu de la cambra i barrejades amb el sediment d'enderroc.

Tot i el deficient estat de conservació, el conjunt de mògies mostren una considerable qualitat tècnica i iconogràfica. La gran majoria apareixen amb profuses decoracions policromes i amb un reguitzell de representacions iconogràfiques de tradició faraònica. Destaquem, però, la mòmia d'un infant en la qual s'aprecia la confrontació entre el peix Oxirinc (*mormyrus*) i el *lepidotus*. (Fig. 10)

Figura 10. Detall del cartonatge de la mòmia del nen on s'observen l'oposició entre el peix Oxirrinc (mormyrus) i el lepidotus

A l'extrem nord de la cambra constatem una petita compartimentació fet a partir d'un mur de factura mediocre i d'uns 30 centímetres d'alçària que es recolza en els murs de la cambra. A l'interior d'aquest àmbit hem localitzat un dipòsit votiu compost per 6 àmfores en bon estat de conservació (tres de les quals senceres), juntament amb una olla de perfil carenat. Podem apuntar, pel que fa a la cronologia, que el mur dataria del moment de la inclusió del dipòsit i seria posterior a la construcció de les parets de la cambra, però quan aquesta encara estava en funcionament. L'abast cronològic que ofereixen les àmfores,⁸ situat entre el segle I dC i època baix imperial, no permet precisar més concretament la cronologia possible. Amb tot, però, sí que reafirmaria la cronologia altimperial de les representacions iconogràfiques als cartonatges de les mòmies.

La tomba 11 consta d'una tercera cambra, la cambra 3, de la qual tan sols hem pogut excavar una petita part, ja que per sobre encara resten estructures de la segona casa funerària pendents d'estudi. La cambra 3 s'obre immediatament al sud del distribuïdor, és simètrica en relació a la cambra 2, per tant, també s'orienta nord-sud. A l'interior

8. Segons Picon i Empereur es tractaria d'"amphores égyptiennes bitroncoconiques", fabricades entre el segle I dC i el Baix Imperi a la zona d'Alexandria i a les proximitats del llac del Faium.

d'aquesta, hem exhumat la mòmia d'un infant que posseeix un cartonatge amb representacions d'una gran qualitat pictòrica i d'un elevat realisme en els trets facials, que demostren el gran domini del treball sobre guix per part dels artesans egipcis (Fig. 11).

Al sud de la tomba 11 i a l'exterior d'aquesta es van testimoniar altres espais sepulcrales que no han pogut ser excavats en la seva totalitat, però que han posat de manifest l'existència d'un complex funerari que s'estén al sud i l'est de la tomba 11.

De la tomba 22 i la tomba 23, situades al sud de la tomba 11, destaquem l'absència de materials a l'interior si bé encara no s'ha pogut arribar als nivells inferiors d'aquesta. Per la seva part, a la tomba 24 hem documentat una mòmia amb cartonatge corresponent a un nadó i 16 mòmies preparades amb embenatges del tipus romboïdal, probablement d'època romana. A més a més, en diverses de les mòmies hem constatat que disposaven de llengües d'or i bronze col·locades a l'interior de la boca (Fig. 12). Aquesta circumstància s'associa a la creença religiosa segons la qual aquest objecte permetia i garantia al difunt la capacitat de la parla en el més enllà, a la vegada que el protegia de les forces malèfiques que intentessin entrar per l'orifici bucal.⁹

A l'est, entre l'espai que deixen lliures les cambres 1 i 2 de la tomba 11, apareix un altre conjunt tombal anomenat tomba 12. D'aquest hem dut a terme l'excavació de dues de les cambres, les cambres 2 i 3. El conjunt és estructuralment diferent al de la tomba 11, dues habitacions paral·leles entre si i orientades est-oest s'obren a un gran passadís

Figura 11. Moment de l'aparició de la mòmia de l'infant de la Cambra 3

9. Andrews, C. *Amulets of Ancient Egypt. British Museum.* 1994.

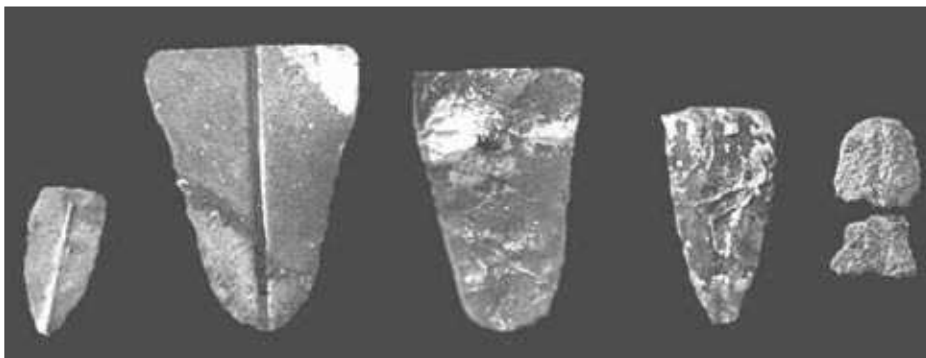

Figura 12. Diverses de les llengües trobades a les mògies de la Tomba 24

que les connecta. No obstant això, les tècniques constructives de les dues tombes són similars, és a dir, murs elaborats amb blocs d'una grandària mitjana tallats en calcària regular i lligats amb morter de calç. Pel que fa a les cobertes, aquestes també són en volta de canó, la del passadís es conserva pràcticament sencera però les de les cambres han desaparegut, si bé encara mantenen fragments de l'arrencament de la volta. A més a més, les dues cambres disposen d'escales que connecten amb l'exterior (Fig. 13). Els murs de la tomba 12 s'assenten directament a sobre d'un paviment molt compacte i regular format per còdols, sorra i restes de calç. A l'oest del passadís, una altra cambra orientada E-O i que encara conserva la volta de canó, ja va ser excavada durant les campanyes de 1992 i 1993, la cambra número 1. Tant aquesta cambra com el passadís havien estat reaprofitats i adaptats com a criptes en època cristiana, que van ser aïllades de la resta de cambres amb murs de tovots.

L'excavació de les noves cambres ha ofert unes consideracions força interessants. La primera d'aquestes ha estat constatar la inexistència de mògies en aquests espais, un fet que difereix de l'excavació de les cambres 1, 2 i 3 de la tomba 11. L'explicació d'aquest fenomen caldria cercar-la en la reutilització dels espais per part de la casa funerària número 1. De fet, la porta d'accés a la cambra 3 va ser amortitzada amb un mur de tovot similar als murs de construcció de la casa funerària i que sens dubte cal posar en relació amb la modificació dels espais en aquell moment.

A la cambra 2 vam localitzar una peça extraordinària, una estela funerària d'estil hel·lenístic corresponent a un nen (Fig. 14). Hi apareix representat el difunt amb la indumentària i els trets típics de les representacions clàssiques i presenta una inscripció en caràcters grecs on es fa referència al nom del menor, un tal Teó.¹⁰

Per últim, hem fet un sondeig a l'interior de la cambra 2 i hem pogut constatar l'existència de nivells arqueològics inferiors. Concretament, hem exhumat una tomba en fosa simple retallada als nivells geològics del terreny i ocupada per un sol individu. La capçalera de la tomba, orientada a l'est, disposa d'un mur construït en tovot de forma gairebé quadrangular no assimilables als utilitzats en la construcció de la casa funerària.

10. Informació facilitada per la doctora Concepció Piedrafita.

Figura 13. Escala que connecta amb l'exterior a la Tomba 12

Figura 14. Moment de l'aparició de l'estela funerària

El mort es troba dipositat al fons del retall de la fosa en decúbit supí i presenta un embenatge en mal estat de conservació. La tomba mostra signes inequívocs d'haver estat espoliada abans de la construcció de la tomba 12 donat que el paviment de la cambra no presentava cap tipus d'afectació prèvia al nostre sondeig (Fig. 15).

Aquesta tomba en fosa, per tant, presenta una cronologia més antiga que les construccions funeràries altimperials. De fet, existeix un paral·lel exhumat en la campanya de 2006 en què els excavadors apuntaven a una possible cronologia ptolomaica.

TREBALLS D'EXCAVACIÓ A LA NECRÒPOLIS ALTA: SECTOR 2D

El sector 2D (Fig. 16) està ubicat al sud del sector 2A i delimita al nord amb la Casa Funerària i la tomba romana número 10. Al sud es troba la terrera que separa aquesta zona de la tomba 14 i a l'oest hi ha una edificació de tovot, probablement bizantina.

Els objectius plantejats en començar l'excavació d'aquest sector eren diversos. D'una banda, es pretenia resseguir el traçat de la tomba romana número 10 per poder identificar la seva estructura arquitectònica. Aquesta edificació, construïda amb blocs de pedra calcària, va ser excavada durant les campanyes fetes pel Servei d'Antiguitats Egípcies i dirigides per Mahmud Hamza als anys vuitanta. D'altra banda, al sud de la Casa Funerària s'observaven una sèrie de murs de tovot, alguns dels quals presentaven decoració mural, la qual cosa portava a pensar que la Casa Funerària podia ampliar-se cap al sud, o es podia localitzar una altra estructura relacionada amb l'àmbit religiós.

En un primer moment es van documentar dos nivells: a la part superior, a l'est, hi havia una habitació amb pavimentació, tancada al nord per un mur de tovot. A l'oest del mur nord de tanca es va excavar un petit àmbit, a la paret nord del qual va aparèixer una pintura mural amb inscripcions en caràcters grecs. Aquesta pintura fou arrencada i traslladada al magatzem per posteriorment positivament-la. A l'est d'aquest petit àmbit es va excavar un forn.

En un nivell inferior, situat a l'oest, es van localitzar tres criptes que han reutilitzat les estructures de la tomba romana 10. Els primers treballs fets van consistir en l'excavació dels nivells superficials del que s'ha anomenat C1 i C2, estances relacionades amb la tomba romana de pedra.

Delimitació del recinte i excavació dels diferents àmbits apareguts

Al llarg de les darreres campanyes hem pogut delimitar el sector 2D per tots els seus fronts. Al nord, a l'est i a l'oest el tancament del sector es fa amb un mur de tovots que al nord coincideix amb el mur sud de tancament de l'espai de la Casa Funerària. Pel sud, s'ha localitzat l'accés al recinte i s'ha pogut resseguir el mur de tancament. Malauradament, el seu estat és lamentable a causa de la presència de la muntanya de runa, que va destruir part d'aquest mur.

Un cop finalitzats els treballs d'excavació s'han posat al descobert un total de 12 àmbits, dels quals almenys 7 són criptes.

A banda de les estructures funeràries, hem localitzat un forn de tipus domèstic, que devia funcionar en l'últim moment d'ocupació d'aquest espai (Fig. 17). Relacionat amb aquest darrer moment, hem pogut documentar un paviment de palma que devia ocupar

Figura 15. Tomba en fosa sota els nivells de la Tomba 12

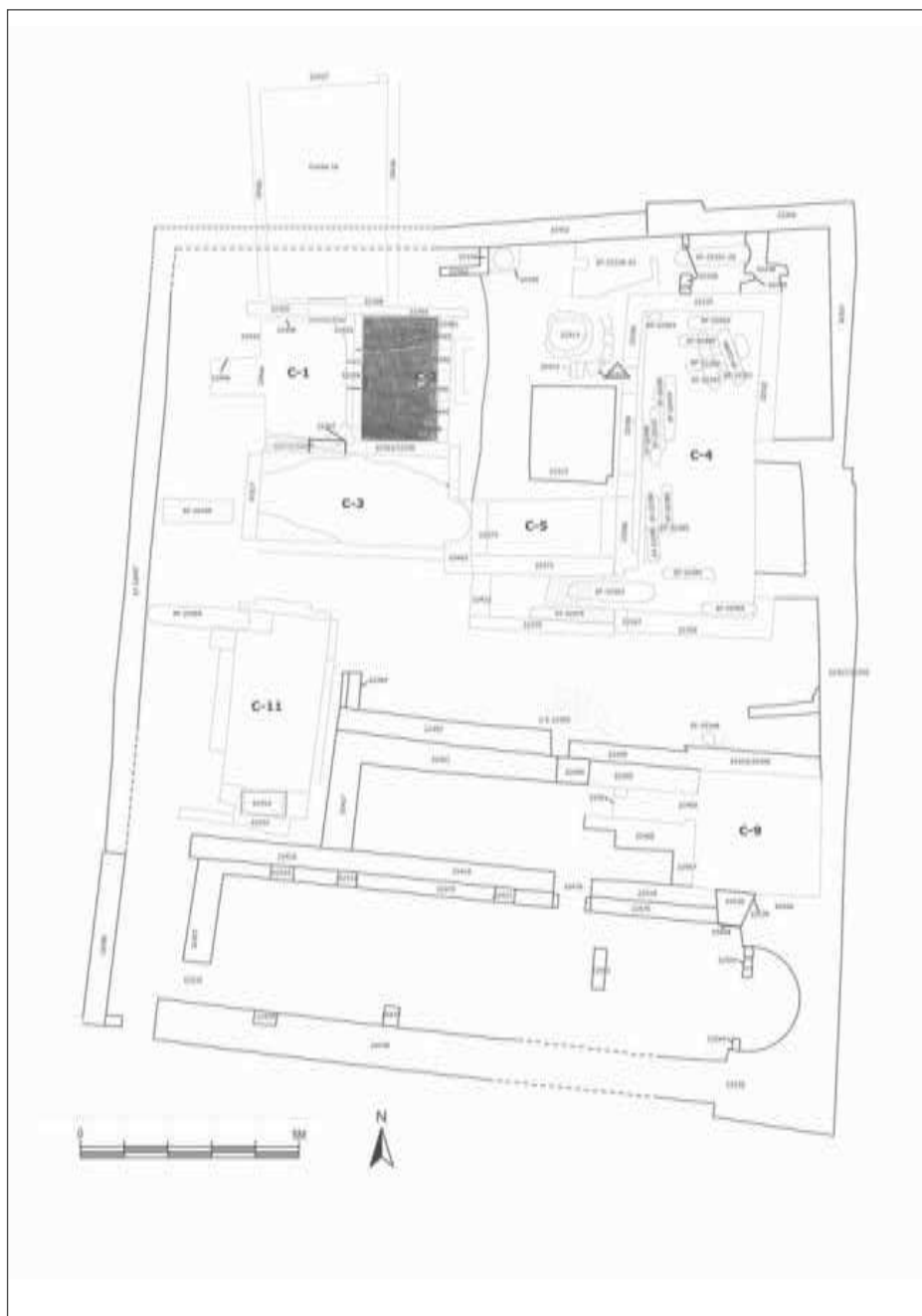

Figura 16. Planta general Sector 2D

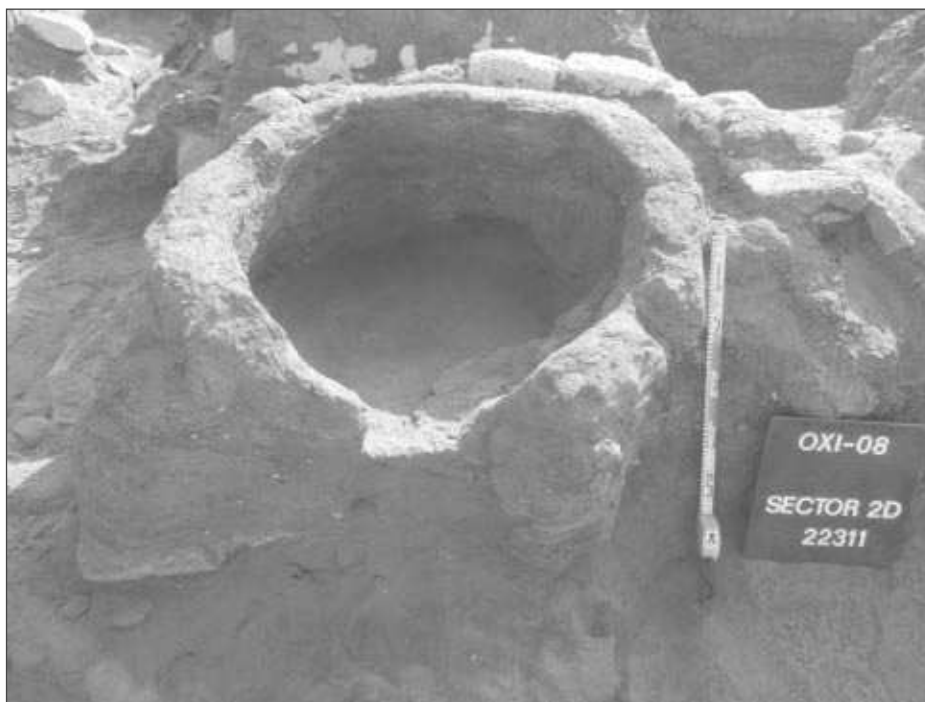

Figura 17. Forn domèstic

tota la banda sud-oest del sector i que amortitzava les criptes 1, 2 i 3, situades a l'oest del sector.

En una cota inferior s'ha localitzat un nivell de circulació de terra batuda molt més compacta, i que sembla funcionar amb les criptes situades al costat est del recinte i amb un banc seguit.

Per sota d'aquest paviment de terra batuda s'han posat de manifest, com a mínim, 2 criptes corresponents a la fase més antiga de la zona 2D, una de les quals la C11, situada a l'extrem sud-occidental del recinte. El passadís d'entrada a l'estructura mena directament a la zona on es troba la C11.

Una de les estructures més importants que han sortit a la llum es troba situada al sud de l'edifici. En els darrers dies de la campanya de 2008 s'havien localitzat uns àmbits amb restes de revestiment de guix als murs de la part superior. Aquesta estança va resultar ser una capella funerària (Fig. 18), ja que comporta un element tipològic (absis) que suggereix la funció litúrgica. Les pintures murals localitzades a l'absis de la capella i als murs laterals d'aquesta ajuden a comprendre el context religiós i funerari, ja que es tracta de sicòmors. Aquests arbres estan presents en la tradició funerària faraònica, com a símbols del renaixement en el més enllà. A més, aquest motiu ja ha aparegut en altres indrets del jaciment, associat a àmbits funeraris. La capella estava pavimentada amb petites lloses de pedra i totxos, molt mal conservats en algunes parts de la nau.

Figura 18. Vista de la decoració pictòrica de la capella funerària

La capella comunica directament amb dues habitacions annexes, una de les quals és una cripta funerària (C9). El material recuperat en l'estança al costat de la C9 és molt abundant i de bona qualitat. La majoria de recipients estan relacionats amb els aliments i amb vaixel·la de taula molt rica.

L'excavació de les criptes

Durant aquestes campanyes s'ha pogut excavar totalment la cripta 2, els enterraments situats als passadissos nord i oest i parcialment les criptes 4, 9 i 11. Com ja s'observava a la Casa Funerària¹¹ a l'interior de les criptes cap objecte o nom permet distingir els morts individualment.

Els difunts estan orientats en direcció est-oest, segons la tradició cristiana. Tots es troben en decúbit dorsal, amb els membres inferiors estirats i els superiors poden trobar-se flexionats, semiflexionats o estirats. El crani moltes vegades apareix basculat cap enrere, possiblement per la presència d'un coixí funerari.

La cripta 2 s'ha pogut netejar totalment, els individus inhumats han estat excavats i les restes han estat traslladades al magatzem de la missió per després fer-ne l'estudi antropològic. La fase més antiga són enterraments que usen la fulla de palma com a embolcall exterior i els moderns estan dins de caixes de fusta amb claus de ferro. Tots tenen sudari de lli i un altre de tela de sac (Fig. 19).

11. Subias, E., *Oxyrhynchos II*, "La maison funéraire d'époque byzantine à la nécropole haute d'Oxyrhynchos". *Oxyrhynchos, un site de fouilles en devenir*, Colloque de Cabestany, 15 avril 2007, p. 72. (Nova Studia Aegyptiaca; VI)

Figura 19. Individus inhumats de la cripta 2

Un cas diferent el constitueix la cripta número 4, una estructura rectangular orientada nord-sud, completament farcida d'enterraments. Al seu interior es trobaven enterraments d'infants i d'adults, alguns embolcallats i altres embolcallats amb una mortalla que es recobreix amb branques de palma, entrelligades amb cordes. Malauradament, l'estança no s'ha pogut excavar ja que no s'ha pogut desmuntar el seu mur de tancament, que presenta un gran perill d'enderroc.

Una de les criptes més antigues, segons cronologia relativa, és la número 11, coberta amb una volta de tovots que vam haver de desmuntar per començar la seva excavació. De moment, molt a prop del pou d'entrada que estava segellat per una llosa de pedra, s'han recuperat 6 individus. Tots ells eren individus infantils amb edats compreses entre un i sis anys. L'orientació també era est-oest i estaven embolcallats en gran quantitat de teixit sense fulles de palma.

D'altra banda, durant aquesta campanya hem pogut documentar una nova cripta, la número 9 i hem començat a excavar-la. Els individus localitzats presenten una curiosa disposició, no vista fins a aquest moment al jaciment en sectors d'aquesta època, ja que els cossos es disposen orientats de nord a sud, amb el cap al nord o sud, en decúbit lateral (tant dret com esquerre) (Fig. 20).

Figura 20. Individus de la cripta 9

Rituals funeraris

Pel que fa al ritual funerari, destaquem quatre tipus d'enterraments:

- Un primer tipus, que localitzem a l'interior de les criptes, en el qual l'individu està embolcallat amb una mortalla fina i inhumat dins d'una caixa de fusta clavada amb claus.
- En el segon tipus, que localitzem també a l'interior de les criptes, l'individu està embolcallat amb una mortalla que es recobreix amb branques de palma, entrelligades amb cordes.
- El tercer tipus d'enterrament, correspon a una fase més tardana i el localitzem en el passadís nord del recinte. Es tracta d'un individu inhumat dins d'una fossa, emmortallat i alhora recobert per una caixa de palma i per una estora de fibra vegetal. Val a dir que és un dels pocs enterraments que presenta un aixovar funerari relacionat.
- El quart tipus el localitzem al passadís oest i és la fase més moderna. Es tracta d'un enterrament infantil embolcallat amb un sudari molt fi de color i amb una protecció de palma als peus. En aquesta zona es van recuperar unes petxines i restes de cuir (potser part d'algun calçat). El crani quedava protegit per una fusta, formant una estructura triangular. Tota aquesta estructura funerària anava recoberta per un teixit de tela de sac de color groc. Destaquem que la fusta que protegia el crani presenta textos en caràcters grecs, que estan en fase d'estudi. Al sud d'aquesta fossa se'n va localitzar una altra excavada en el subsòl natural, de grans dimensions i que retalla la volta de la cripta 11. A dins hi havia un individu femení inhumat, adolescent, que presentava entre les seves cames les restes d'un individu infantil. Als peus de la tomba es van trobar alguns elements que formaven part de l'aixovar funerari.

Material recuperat durant l'excavació

S'ha procedit a la neteja, classificació, estudi i inventari de tot el material localitzat. Gairebé tot el material recuperat a l'excavació pertany a recipients de tipus domèstic, majoritàriament àmfores de producció local (LR7), peces de vaixel·la fina i ceràmica comuna de cuina, molt ben conservades, i llànties; i destaquem la presència d'elements de tipus litúrgic com són els calzes. Tot i que no precisa una datació gaire acurada, és important la presència de la *Late Roman Amphora 7*. Aquest tipus data entre el final del segle IV i el VIII, tot i que probablement continua fins al segle X, ja que es tracta d'una producció local amb diferents tallers.¹²

L'aixovar funerari que forma part d'alguns dels individus inhumats a la C11 presenta peces de joc com daus, denes de collaret de diferent format, recipients de fusta i algun braçalet.

S'ha de destacar també la gran quantitat de ceràmica fina que ha aparegut a l'estança 10, amb grans plats de ceràmica sigil·lata local, que s'han traslladat al magatzem de la missió per poder-los restaurar.

12. Subias, E. *La maison funéraire de la nécropole haute à Oxyrhynchos (el Minya, Égypte): du tombeau à la diaconie*, p. 71 (Nova Studia Aegyptiaca)

TREBALLS D'EXCAVACIÓ AL SECTOR 19

A l'inici dels treballs de la campanya d'Oxirrinc 2009, el senyor Thomas Sagory va efectuar diverses fotografies aèries del sector occidental de la ciutat, prop de la vila fortificada bizantina.

En estudiar aquestes fotografies es va poder comprovar l'existència de diverses actuacions, possiblement fetes pels clandestins. En un dels forats es veien clarament les primeres línies d'una inscripció en copte (Fig. 21).

Les inscripcions descobertes ens indiquen que som davant d'una cel·la monacal on es fa referència, entre d'altres, a Apa Enoch.

Atès l'estat de la inscripció i l'interès que oferia, iniciàrem una excavació de salvament. Les dimensions reduïdes de l'estructura descoberta: 8,20 m (S) x 8,27 m (O) x 8,65 m (N) x 8,26 m (E) ens van decidir a fer aquesta actuació i obrir un nou sector.

L'edifici, construït amb tovot, consta de tres cambres, possiblement cobertes amb una volta també de tovot.

Figura 21. Abans d'iniciar els treballs

Cambra núm. 1

Sota un estrat superficial molt poc consistent va aparèixer l'enderroc de la volta de tovot que cobria l'espai de la sala principal de l'edifici. Es va extreure una gran quantitat de tovots i de maons cuits que conformaven la volta. Alguns encara estaven units per una capa de *muna* que els lligava fortament. També s'han localitzat uns maons molt cuits amb decoració pintada. Els maons són de grans dimensions, 25x13x8 cm, i molt ben cuits. La primera hipòtesi és que haurien conformat un arc de diafragma o una petxina que devia encerclar o cobrir l'absis on estaven representades les inscripcions.

Sota l'enderroc hi havia una fina capa de sorra groga molt neta, possiblement d'aportació eòlica, i, per sota d'aquesta, un paviment fet de calç.

Aquesta cambra és una sala rectangular de 3,44 m (N-S) x 6,62 m (O-E). A l'angle S-E s'obre l'única porta d'accés. Una pedra ben escairada conforma el graó d'entrada a l'edifici. Just passada la llinda de la porta s'ha localitzat, encastada al paviment, la part inferior d'una àmfora. Se n'ha trobat una altra sota el nínxol de la paret oest de l'habitació. A l'angle nord-est de la sala es troba una estructura semicircular que en ser excavada es va poder apreciar que era el brocal d'un pou que tenia una profunditat d'1,70 m. A l'interior s'han localitzat una marmita i dues àmfors, una de les quals tenia una inscripció en copte en lletres vermelles al coll del recipient.

Figura 22. Cambra núm. 1

Al mig de la sala dues pedres rectangulars (109x0,38 m) anivellen el paviment.

Totes les parets d'aquesta sala estan decorades amb una franja de 80 cm de color blanc. A les parets sud, oest i nord s'obren nínxols (45x50x35 cm) també decorats amb pintura blanca. Tota la sala està pavimentada amb una capa molt compacta de terra barrejada amb calç (Fig. 22).

A l'Est de l'estança hi ha un absis recobert de pintura blanca amb diverses inscripcions en vermell, negre i groc en copte, tipus exvot, i hi ha també representades creus de color vermell. En l'eix de l'absis, a la part superior hi ha un nínxol i per sota hi ha pintada una creu. Les inscripcions enquadren la creu amb l'alfa i l'omega. Traces de fum i d'oli indiquen que es devia fer un culte diari en aquest indret. Les inscripcions han estat copiades i consolidades *in situ* per tal de poder-les estudiar i conservar.

A ambdós costats de l'absis s'obren sengles portes que donen accés a les dues habitacions laterals (cambra 2 i cambra 3) (Fig. 23).

Cambra núm. 2 (Fig. 24)

La sala de la dreta de l'absis consta de dues estances. Una de rectangular amb nínxols (45x50x35 cm) a les parets est i sud. Els murs estan enlluïts amb una capa de llim i el paviment és de terra batuda. A l'angle sud-est s'han localitzat tres grans fragments ceràmics que pertanyien a contenidors. Sobre el paviment, al costat dels materials ce-

Figura 23. Vista de l'absis i de les portes d'entrada de les cambres 2 i 3

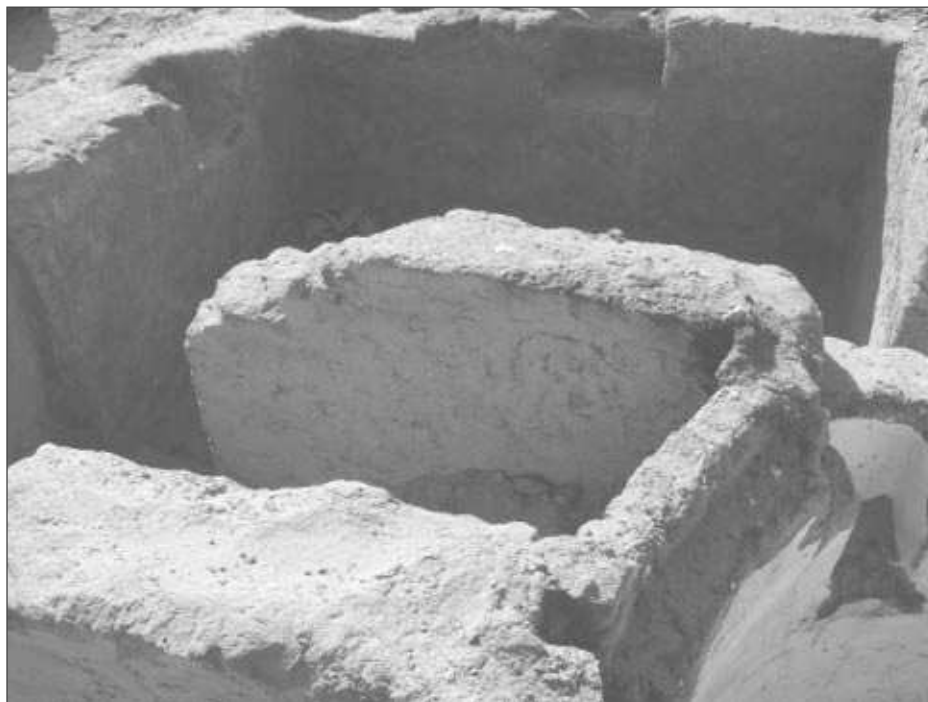

Figura 24. Vista general de la cambra 2 i dels contraforts darrera l'absis

ràmics, s'ha trobat una moneda de bronze pertanyent a Teodosi I. A l'angle nord-est hi ha una porta i, baixant un graó, s'entra en dues petites estances concebudes com a magatzems, tal com indica el nombre important d'àmfores localitzades. Aquests dos magatzems, per l'amplada dels murs, actuen com a contraforts per reforçar l'estabilitat de l'absis.

Cambra núm. 3 (Fig. 25)

La porta situada al nord de l'absis dóna accés a una cambra rectangular amb nínxols, de característiques similars als de les altres estances, als murs est i nord. Les parets estan cobertes d'un enlluït de llim. El sòl de la cambra és de terra batuda. L'angle nord-est de l'habitació està afectat per les actuacions dels clandestins.

A la part inferior del mur sud s'aprecia una marca longitudinal que podria ser l'empremta d'un element que havia estat recolzat a la paret. Al mur est hi ha una creu pintada sobre l'enlluït. El color s'ha perdut i costa apreciar aquest element. El material arqueològic exhumat fa referència a vaixel·la i contenidors ceràmics.

Per les característiques d'aquesta estança podríem avançar que es tracta de l'habitació del monjo que ocupava aquesta cel·la monàstica.

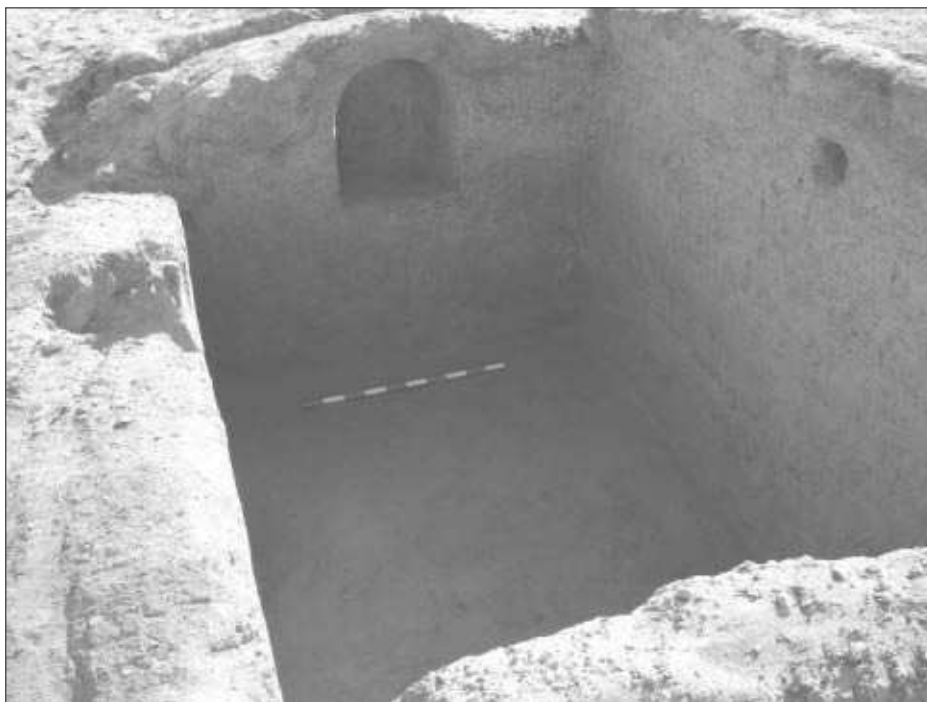

Figura 25. Cambra 3

Aquestes tres cambres, a l'origen, és possible que estiguessin cobertes amb voltes de tovot que es van enfonsar després de l'abandó de la cel·la. Pensem que havia estat abandonada ja que el material arqueològic exhumat és molt escàs i molt fragmentat.

Aquesta construcció pot ser datada des de finals del segle IV, època de l'emperador Teodosi I, datació que obtindríem de la moneda localitzada a la cambra 2, i fins al segle V, si ens regim pel material ceràmic que ens dona una cronologia més propera a aquesta darrera data. Pel tipus de construcció i per l'estructura general de l'edifici, podríem pensar que som davant d'una cel·la monàstica. Aquests complexos eren usuals a les zones desèrtiques de l'Egipte cristià a partir del segle V dC i durant el segle VI dC. D'aquesta manera, en aquests moments i a l'espera de noves dades que pugui proporcionar l'estudi de les inscripcions de l'absis, atribuiríem una cronologia del segle V dC.

BIBLIOGRAFIA

- ALGORRI, E. (2008) "Informe preliminar. Obras subsidiarias de la excavación arqueológica, campaña de 2008". *Nilus* [Barcelona: Societat Catalana d'Egiptologia], núm.17, p. 17-23.
- ANDREWS, C. (1994) *Amulets of Ancient Egypt*. Londres: British Museum.
- BURGAYA, B.; XARRIÉ, R. (2009) "Revisió de 5 anys de restauracions a Oxirinc. Les tasques de la campanya de 2009". *Nilus* [Barcelona: Societat Catalana d'Egiptologia], núm.18, p. 27-29.
- ERROUX-MORFIN, M. (2008) "L'oxyrhynque". A: *Oxyrhynchos. Un site de fouilles en devenir. Colloque de Cabestany. Avril 2007*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 125- 134. (Nova Studia Aegyptiaca; VI)
- PADRÓ, J. [et al.] (2007) "Memòria provisional dels treballs arqueològics realitzats al jaciment d'Oxirinc (al Bahnasa, Mínia) durant la campanya de 2007". *Nilus* [Barcelona: Societat Catalana d'Egiptologia], núm. 16, p. 5-14.
- PADRÓ, J. [et al.] (2008) "Memòria provisional dels treballs arqueològics realitzats al jaciment d'Oxirinc (al Bahnasa, Mínia) durant la campanya de 2008". *Nilus* [Barcelona: Societat Catalana d'Egiptologia], núm. 17, p. 3-16.
- PADRÓ, J. [et al.] (2009) "Memòria provisional dels treballs realitzats en el jaciment d'Oxirinc (al Bahnasa, província de Minia, Egipte) durant la campanya de 2009". *Nilus* [Barcelona: Societat Catalana d'Egiptologia], núm. 18, p. 3-26.
- PADRÓ, J. [et al.] (2006) *Oxyrhynchos I. Fouilles Archéologiques à El-Bahnasa (1982-2005)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 20-21. (Nova Studia Aegyptiaca; III)
- PONS, E. (2009) "News from the Archaeological Site of Oxyrhynchus (El- Bahnasa) Egypt". *Achievements and problems of Modern Egyptology. International Conference, Moscow September-october 2009*, (en premsa).
- SUBIAS, E. (2008). *Oxyrhynchos II, La maison funéraire de la nécropole haute à Oxyrhynchos (el Minya, Égypte): du tombeau à la diaconie*. Barcelona: Universitat de Barcelona. (Nova Studia Aegyptiaca; V)
- SUBIAS, E. (2008) "La maison funéraire de la nécropole haute d'Oxyrhynchos". *Oxyrhynchos. Un site de fouilles en devenir. Colloque de Cabestany. Avril 2007*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 69-74. (Nova Studia Aegyptiaca; VI)